

Marietje d'Hane-Scheltema

Poëzie vertaal je als poëzie

Marietje d'Hane-Scheltema (1932) studeerde klassieke talen aan de Gemeente Universiteit van Amsterdam en werkte als docente aan het Gymnasium Erasmianum en het Rotterdams Lyceum. Al in haar studententijd vertaalde ze het blijspel De kikkers van Aristofanes en schreef ze zelf twee kinderstukken, De plaaggeesten en Variaties op een ezel. Ze vertaalde onder meer werk van de Griekse auteurs Aeschylus en Aristofanes en de Romeinse auteurs Claudianus, Juvenalis, Ovidius en Vergilius. In 1986 werd haar vertaling van De Satiren van Juvenalis bekroond met de Martinus Nijhoffprijs. In 1994 ontving ze de Laurenspenning, omdat zij door haar onderwijs vele jonge mensen enthousiast maakte voor de oude talen en de klassieke schrijvers. Haar vertaling van Ovidius' Metamorphosen werd gespeeld door theatergezelschap De Giraffe. In 2003 verleende de Universiteit van Amsterdam haar een eredoctoraat. In 2009 kreeg zij voor haar gehele oeuvre de Oikos publieksprijs.

Poëzie vertaal je als poëzie

1.

Wat poëzie is dient als poëzie te worden vertaald; wat proza is als proza. Ik denk dat deze stelling simpel is en nauwelijks discussie uitlokt, zeker niet over het prozagedeelte. Er zullen geen voorbeelden te vinden zijn van een proza-origineel dat in poëzie is vertaald (hoewel ik ooit een 19e-eeuwse vertaling van de Code Napoléon in Franse epische verzen ben tegen gekomen, gemaakt door een jurist in ruste).

Andersom, een poëzietekst in prozavertaling – daar valt meer over te zeggen, zeker op mijn vakgebied, de Oud-griekse en Latijnse literatuur, omdat je dan het adjectief ‘metrisch’ wel móet toevoegen, dus: metrische poëzie dient metrisch te worden vertaald. Want in die klassieke letterkunde was *alle* poëzie metrisch. En dat blijft tot ver na 1800 ook voor de latere Europese poëzie gelden (waarbij dan bovendien nog in de vroege Middeleeuwen het rijm kwam, ‘een gedicht is als het rijmt’).

Pas in de vorige eeuw werd dat keurslijf opgeheven; tot die tijd is de *ars poetica* niet alleen een kwestie van bevlogen kunst geweest, maar ook van metrische techniek. Daarna zijn de verhoudingen bepaald verlegd. Het Latijnse *ars* betekent trouwens zowel kunst als techniek, zij beïnvloeden elkaar.

2.

De bovengenoemde stelling is voor mij bij het vertalen altijd een vast uitgangspunt geweest, al is het alleen al om de eis dat een vertaler de metrische techniek in dezelfde mate moet beleven als de oorspronkelijke dichter – ook al verschillen de metra op zich en zijn klassieke hexameters of anapestische trimeters of ga maar door niet vanzelfsprekend in het Nederlands na te doen. Zeker niet wanneer het gaat om open van duizenden regels.

Mijn stelling is dan ook niet: hexameters etc. moeten per se als hexameters etc. worden vertaald, maar wel: hexameters etc. moeten metrisch worden vertaald. Er is immers een middenweg. Metrisch gezien gaat de voorkeur van moderne Europese talen vooral uit naar de jambe, en van dichters tot en met de 19e eeuw naar al dan niet rijmende jambische verzen. Gebruik die dan als keurs om klassieke poëzie te vertalen, en laat het metrum blijven meespelen in de *ars*.

Overigens, wat dat rijm betreft: op dat punt ben ik veel minder streng: rijmdwang ligt op de loer. Het speelt op mijn Grieks-Romeins gebied trouwens geen rol: rijm wordt pas sinds de vroege middeleeuwen toegepast.

3.

Juist in de laatste zestig jaar is lang niet iedereen het met mijn stelling eens geweest. Het belangrijkste argument tégen metrische, en dan vooral hexametrische vertalingen was wat al even is aangestipt: gekunsteldheid; beter poëtisch proza dan namaakpoëzie.

Homerus biedt een goed voorbeeld: zijn *Ilias* en *Odyssee* zijn gecomponeerd in hexameters, d.w.z. in een metrum van zes dactylen per versregel. Geen jamben dus. Sindsdien is alle Oud-griekse en Latijnse epiek in hexameters geschreven, en dat is ruim 80 % van de hele klassieke literatuur. In de streng classicistische 19e eeuw en nog vrij lang daarna was men van oordeel dat die hexameter gehandhaafd of liever weer hersteld diende te worden; Homerus' taal moest Homerisch blijven – zie in Nederland de vertalingen van Vosmaer, Timmermans en Boutens, knap, soms mooi (vooral die van Timmermans), maar inderdaad gekunsteld.

Daarop moet een reactie zijn gekomen: rond de jaren 1950-'60, toen ik op school of college zat, waren vooral *prozavertalingen* van Homerus populair: eerst die van Dr.M.Schwartz en Jan van Gelder, iets later die van Frans van Oldenburg Ermke, in het Nederlands dus, en die van E.V.Rieu in de Engelse Penguinserie. In diezelfde jaren werd door classicisten nog vaak gezegd of geschreven dat Homerus door geen vertaler benaderd kon worden en alleen in het Grieks gelezen moest worden (o.a. een verdediging voor een gymnasiumopleiding). Vervolgens liet Bertus Aafjes in 1963 een jambische vertaling van de *Odyssee* verschijnen, met veel succes, maar nog altijd ook met veel kritiek: te vrij, te onHomerisch. Ten slotte publiceerde H.J. de Roy van Zuydewijn in de jaren '80 en '90 zijn nog altijd geprezen Homerusvertalingen, toch weer in hexameters! Maar nu niet gekunsteld. Hij toonde aan dat een Nederlandse hexameter wel degelijk goed klinkt – iets waar ik zelf aan getwijfeld had en waaraan ik me ook niet had durven wagen –, en tot op heden maakt menigeen in Nederland via zijn werk vruchtbaar kennis met Homerus. En toch...

4.

Wat voor Homerus' taal en vertalingen geldt gaat niet op voor Romeinse dichters. Het Grieks van Homerus is eenvoudiger geconstrueerd en na te doen dan het Latijn van bijv. Vergilius en Ovidius; de zinnen bij Homerus lopen meer parallel aan de Nederlandse constructies dan die in het Latijn, zijn syntaxis en woordkeus zijn minder ingewikkeld. Soms leg ik dit wel eens uit met als voorbeeld het verschil tussen Engels en Frans: menigeen spreekt gemakkelijker Engels dan Frans, maar om te vertalen is Engels lastiger en verraderlijker. Latijn is een prachtige taal, maar compact en veeleisend, het kent grammaticale constructies die het Nederlands niet heeft, en vooral de litteraire taal is veel intellectueler, meer sophisticated – ik kan geen betere termen bedenken – dan het Grieks van Homerus.

Dat neemt niet weg dat de latinist P.H.Schrijvers recentelijk mooie vertalingen van Horatius, Lucretius en Vergilius heeft gemaakt, in hexameters en andere oorspronkelijke metra, en dat ik die oprecht bewonder. Hij heeft er, net als De Roy van Zuydewijn, ook de Nijhoffprijs voor gekregen. Zij beiden houden de al-dan-niet-hexameter-discussie levend, en hebben geheel volgens mijn stelling gepresteerd wat ik zelf nooit heb overwogen.

5.

Zelf blijf ik zweren bij de jambe. Het is een gevoelskwestie: ik wil als vertaler tegemoetkomen aan het publiek en ‘natuurlijke’ taal leveren. Maar het moet wel poëzie blijven dus, en dat bereik ik het beste met jamben. Vooral omdat de dichters met wie ik me veel heb bezig gehouden – Vergilius, Ovidius, Juvenalis, Claudianus – epische, dat is verhalende gedichten schreven; teksten die liefst hardop en met veel *enjambement* moeten worden gelezen of beluisterd. Geheel volgens de stelling waarmee ik hierboven begon heb ik het gevoel dat ik met lange jambische verzen de klassieke *ars poetica* het dichtst benader en de lezer het minst te kort laat komen.